

Бориченко К.В.

аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІМЕЙ З ДІТЬМИ

Особливе місце у системі соціального захисту населення має соціальний захист сімей з дітьми, оскільки саме сім'я є природним та основним осередком суспільства, якій повинен гарантуватися захист з боку держави, особливо в період утримання та виховання неповнолітніх дітей.

У той же час, сучасна система соціального захисту сімей з дітьми не здатна ефективно захистити родину, у якій виховуються діти, від соціальних ризиків: законодавство у цій сфері переважно акцентує увагу на публічних інтересах держави, що проявляється у домінуванні заходів, спрямованих на прийняття рішення про народження дитини, при цьому заходи, які підтримують благополуччя таких сімей, розвинені недостатньо.

Поява нових форм та видів соціального захисту сімей з дітьми, підвищення розмірів соціальних виплат та послуг, а також спрощення порядку їх отримання не завжди призводить до позитивних результатів.

Низька ефективність законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми, часті порушення права цієї категорії населення на соціальний захист є наслідком відсутності концептуального системного підходу до формування заходів соціального захисту сімей з дітьми, що неможливо без розробки понятійно-категоріального апарату.

Одним з актуальних питань права соціального забезпечення у теоретичному та прикладному аспектах є визначення поняття «соціального захисту».

Дослідженню змісту та суттєвих ознак поняття «соціальний захист» були присвячені наукові праці таких вчених, як: В.С. Андрєєв, Н.Б. Болотіна, Т.С. Гусева, К.М. Гусов, М.Л. Захаров, Ю.Б. Корсаненкова, А.М. Лушніков,

М.В. Лушнікова, О.Є. Мачульська, П.Д. Пилипенко, О.М. Потопахіна, С.М. Прилипко, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, В.С. Тарасенко, В.М. Толкунова, Е.Г. Тучкова, М.Ю. Федорова, М.В. Філіпова, О.Г. Чутчева, В.Ш. Шайхатдінов та багато інших.

На підставі дослідження галузевої наукової літератури можна дійти висновку про різноманітність підходів вчених до визначення цього поняття. Більшість з них при обґрунтуванні сутності соціального захисту виходять з економічної природи відносин, що обумовлюють його зміст, визначення кола осіб та характерних підстав набуття права на соціальний захист, обґрунтування форм та видів соціального захисту, дослідження його джерел, визначення принципів здійснення та функцій соціального захисту.

Різнороманітність точок зору щодо визначення сутності соціального захисту зумовлена суб'єктивністю розуміння науковцями соціально-економічних явищ та інститутів, які охоплюються змістом даного поняття. Зважаючи на це, поняття «соціальний захист» так і не отримало свого остаточного, уніфікованого визначення.

За радянських часів, на етапі становлення права соціального забезпечення як самостійної галузі права, теоретиками поняття «соціальний захист» майже не використовувалось, а загальноживаним був термін «соціальне забезпечення». Але, не дивлячись на те, що на перший погляд, ці поняття є тотожними, більшість науковців вказують на їх змістовні відмінності, зазначаючи, що вони співвідносяться між собою як частина і ціле.

О.Г. Чутчева зазначає, що за соціалізму право на соціального забезпечення розглядалося як безеквівалентне надання державою непрацездатним можливості використовувати частину національного доходу. При цьому матеріальне забезпечення здійснювалося за рахунок коштів державного бюджету. За сучасного стану економіки, способи розподілу і споживання, що використовувались у минулому, уже не відповідають вимогам вільної економічної реальності. Саме у зв'язку з цим, на думку вченого, виникає необхідність використання такої юридичної конструкції як «право на соціальний

захист», зміст якої полягає у праві на доступ до соціальних благ, які визнаються необхідними і достатніми для нормального існування людини та її сім'ї, а також права на компенсацію у випадках неможливості доступу до цих соціальних благ у зв'язку з настанням відповідних соціальних ризиків, передбачених законом.¹

Думка про те, що соціальний захист є системою більш високого порядку, яка включає в себе соціальне забезпечення, висловлюється у працях багатьох вчених, зокрема, К.М. Гусов зазначає, що останнє є гарантією реалізації соціального захисту,² а М.Л. Захаров і Е.Г. Тучкова доходять висновку, що соціальне забезпечення є одним із основних способів здійснення соціального захисту населення при настанні соціальних ризиків.³ На нашу думку, зазначена точка зору є найбільш правильною.

При формулюванні поняття соціального захисту сімей з дітьми необхідно дослідити загальні та особливі характеристики, які визначають його як єдине ціле, а саме: сферу суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню, коло осіб, що мають право на такий соціальний захист, особливості та види соціальних ризиків, що є підставою здійснення окремих форм та видів соціального захисту, його ознаки.

На етапі обґрунтування самостійності права соціального забезпечення як галузі права, В.С. Андреев до відносин, що визначають зміст соціального захисту відносив пенсійні та деякі інші суспільні відносини щодо забезпечення громадян у старості, в разі непрацездатності, щодо надання безоплатної медичної допомоги, здійснення соціального обслуговування, а також щодо забезпечення матері і дитини. Такі відносини, на думку вченого, мали безоплатний і безеквівалентний характер, виникали між фізичними особами та соціалістичними організаціями щодо розподілу частини суспільних фондів споживання.⁴

¹Чутчева О.Г. Право на социальную защиту: вопросы теории / О.Г. Чутчева // Підприємство, господарство і право. – 2002. – № 8. – С. 63

²Право социального обеспечения: Учеб. пособие / Под ред. К.Н. Гусова. – М.: Проспект, 2000. – С. 11-12

³Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения России: учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / М.Л. Захаров, Э.Г. Тучкова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ВолтерсКлувер, 2005. – С. 18-19

⁴Андреев В.С. Право социального обеспечения СССР: учебник для вузов / В.С. Андреев. – 2-е изд. доп. и перераб. – М.: Юрид. лит., 1987. – С. 10

Розподільчий характер відносин став визначальним при обґрунтуванні відносин соціального захисту у вузькому та широкому значеннях.

Як вважає О.Є. Мачульська, у вузькому значенні соціальний захист слід розглядати як сукупність закріплених на законодавчому рівні економічних, правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян та нормальну життєдіяльність людини, функціонування держави.¹

Представники вузького підходу до визначення поняття соціального захисту, зокрема В.Ш. Шайхатдінов, частіше за все, обмежують сферу соціального захисту та відносять до неї лише пенсійні та допомогові виплати, а також соціальне обслуговування.²

На думку Н.Б. Болотіної, у вузькому розумінні соціальний захист становить власне соціально-захисну діяльність держави щодо захисту населення від несприятливих наслідків соціальних ризиків.³ У такому значенні, на думку вченого, вживається поняття соціального захисту у Конституції України.

М.Л. Захаров і Е.Г. Тучкова, будучи прихильниками широкого підходу, вважають, що соціальний захист населення – це більш універсальна, ніж соціальне забезпечення, система підтримки населення, зорієнтована не тільки на класичні соціальні ризики (старість, інвалідність, втрата годувальника тощо), але й на ризики, привнесені у життя суспільства своєрідністю ринкових відносин (вимушена обмеженість у правах внаслідок неможливості повноцінно брати участь у житті суспільства, спричинена важким соціальним станом, що найбільш характерно для сімей з дітьми).⁴

Таким чином, можна зробити висновок, що в залежності від етапу розвитку суспільства обсяг суспільних відносин, які складають зміст соціального захисту, змінювався. Тому, при визначенні поняття соціального захисту взагалі та сімей з дітьми зокрема, на нашу думку, не доцільно акцентувати увагу на

¹Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения: учебник / Е.Е. Мачульская. – М.: Юрайт, 2010. – С. 4-5

²Шайхатдинов В.Ш. Теоретические проблемы советского права социального обеспечения / В.Ш. Шайхатдинов. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1986. – С. 5-24

³Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. / Н.Б. Болотіна. – К.: Знання, 2008. – С. 58

⁴Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения России: учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / М.Л. Захаров, Э.Г. Тучкова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ВолтерсКлувер, 2005. – С. 33

видах суспільних відносин, що підлягають урегулюванню в рамках соціального захисту. Більш правильним, видається, посилення на соціальний ризик, який у сучасних умовах є узагальнюючим терміном, що визначає право особи на соціальний захист.¹

Таким чином, соціальні ризики являють собою одну з основних категорій права соціального забезпечення. Важливе значення вони мають і для визначення поняття та змісту соціального захисту сімей з дітьми. Наявність несприятливих наслідків конкретних життєвих обставин, що виникли у процесі життєдіяльності родини, є необхідною умовою виникнення відносин у сфері соціального захисту сімей з дітьми та надання особам, що зазнали їх впливу, відповідної підтримки. У зв'язку з цим, аналіз конкретних соціальних ризиків, характерних для соціального захисту сімей з дітьми, дозволить більш детально дослідити його особливості.

Так, В.Д. Роїк визначив соціальний ризик як вірогідність настання матеріальної незабезпеченості працівників внаслідок втрати працездатності (професійні та загальні захворювання, нещасні випадки як на виробництві, так і поза ним).² Однак, з таким трактуванням категорії соціального ризику важко погодитися, так як воно обмежує потенційне коло суб'єктів соціально-забезпечувальних відносин лише працівниками, що є необґрунтованим. Викликає заперечення також запропонована автором підстава виникнення права на соціальний захист – втрата доходу внаслідок втрати працездатності. Оскільки сьогодні поряд з соціально-економічними причинами здійснення державою соціального захисту населення, все більше розповсюджуються соціальні ризики фізіологічного (необхідність особливого догляду за дитиною-інвалідом) та демографічного (соціальний захист сімей з дітьми) характеру, що не враховано вченим.³

¹Синчук С.М. Про правове поняття соціального забезпечення в сучасних умовах / С.М. Синчук // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Вип. 55. – С. 191

²Роїк В.Д. Социальная защита работника в процессе труда: проблемы теории и практики: Автореф. дис. ... докт. економ. наук. / В.Д. Роик. – М., 1994. – 21 с.

³Право соціального забезпечення: Навч. посіб. для студ. юрид. спец, вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін. / За ред. П. Д. Пилипенка. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – С. 187

У сучасній науці права соціального забезпечення загально визнаним є широкий підхід до визначення поняття соціального ризику. На думку О.Є. Мачульської, соціальний ризик – це вірогідність погіршення матеріального становища в результаті втрати заробітку чи іншого трудового доходу, зниження рівня життя нижче прожиткового мінімуму, а також у зв'язку з необхідністю додаткових витрат на утримання дітей та інших членів сім'ї, що потребують сторонньої допомоги, та створюють необхідність соціального захисту зі сторони держави.¹

М.О. Буянова, підтримуючи точку зору О.Є. Мачульської, цілком доречно вказує на те, що соціальний ризик не можна пов'язувати виключно з погіршенням матеріального становища. Так, надання послуг з протезування дітей-інвалідів, відповідно до Порядку забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації інвалідів, дітей-інвалідів та інших окремих категорій населення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 р. № 321, не пов'язане з матеріальним становищем родини, у якій виховується дитина. По-друге, названі причини втрати заробітку чи доходу не охоплюють усіх видів соціального захисту, що передбачені діючим законодавством (малозабезпеченість, самотність та ін.).²

На підставі вищезазначених аргументів, М.Ю. Федорова розширює зміст поняття соціального ризику, зазначаючи, що він являє собою можливість виникнення соціально несприятливих ситуацій, які пов'язані з необхідністю підтримки особи з боку держави та суспільства. Це не тільки ризики матеріальної незабезпеченості, але й ризики соціального неблагополуччя (сирітство, безпритульність та ін.).³

Таким чином, соціальним ризиком визнається небезпека, що носить суспільний характер. У зв'язку з чим можна говорити про те, що ознакою соціальних ризиків у праві соціального забезпечення є їх масовість, так як

¹Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения: учебник / Е.Е. Мачульская. – М.: Юрайт, 2010. – С. 26

²Буянова М.О. Социальное обслуживание граждан в России в условиях рыночной экономики: Теоретико-правовой аспект: монография. / М.О. Буянова. – М., ООО «Издательство Проспект», 2002. – С. 74

³Федорова М.Ю. Теоретические проблемы правового регулирования социального страхования: монография. / М.Ю. Федорова. – Омск: Омский госуниверситет, 2003. – С. 33

настання таких обставин є потенційно можливим у житті кожної людини. Особливо це стосується сімей з дітьми, так як за даними Державної служби статистики в Україні у 2014 році загальної кількості сімей – 37,9 %¹ мають дітей віком до 18 років, і з 2004 р. цей відсоток неухильно зростає, що свідчить про збільшення народжуваності в країні, а, отже, і про зростання ризику втрати частини доходу у зв'язку з необхідністю утримання дитини.

З першою ознакою тісно пов'язаний об'єктивний характер соціальних ризиків, так як вони настають переважно незалежно від волі особи. Але не можна говорити про виключно об'єктивний їх характер, так як деякі соціальні ризики, особливо у сфері соціального захисту сімей з дітьми, такі як вагітність, народження дитини, створення дитячих будинків сімейного типу залежать як від об'єктивних, так і суб'єктивних факторів їх настання, частіше за все, вагоме значення мають воля та бажання особи.

Наступною ознакою соціальних ризиків у праві соціального забезпечення є неможливість особи з об'єктивних причин самотійно подолати їх негативні наслідки. Для того, щоб вона змогла повернутися до попередніх умов життя або пристосуватися до існуючих, їй надається соціальний захист, право на який передбачене Конституцією України.

Важливою ознакою соціальних ризиків є їх наслідки, якими визнаються втрата або зменшення заробітку, іншого доходу, що є джерелом засобів для існування як для особи так і членів її сім'ї, а також втрата чи зміна соціального статусу, що стають підставами для соціального захисту. Наслідки соціальних ризиків у сфері соціального захисту сімей з дітьми є вдалим прикладом обмеження їх життєдіяльності у результаті як матеріальної, так і соціальної незахищеності.

Основною правовою ознакою соціальних ризиків є те, що вони потребують законодавчого закріплення як обставини, внаслідок яких особа має право на соціальний захист. Лише при наявності правової норми, яка б визначала

¹Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2014 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm

конкретні умови та порядок здійснення певного виду соціального захисту, сім'ї з дітьми у разі настання соціального ризику можуть реалізувати своє конституційне право.

Таким чином, соціальний ризик у сфері соціального захисту сімей з дітьми – це закріплена законодавством можливість настання соціального неблагополуччя та/або матеріальної незабезпеченості в результаті зниження або втрати заробітку чи іншого доходу, а також у разі необхідності здійснення додаткових затрат, пов'язаних з утриманням дитини, яку особа (члени її сім'ї) не може подолати самотійно і потребує допомоги з боку держави і суспільства.

На підставі проведеного дослідження поняття та ознак соціальних ризиків у сфері соціального захисту сімей з дітьми, необхідно зазначити, що їх можна розподілити за різними критеріями, але створити їх вичерпний перелік неможливо.

Так, залежно від організаційно-правової форми соціального захисту соціальні ризики можна класифікувати на страхові, тобто такі, які забезпечуються в рамках системи соціального (державного і недержавного) страхування та нестрахові – забезпечуються за програмою державної соціальної підтримки.¹ Останні більш характерні для соціального захисту сімей з дітьми.

Залежно від наслідків, які можуть наставати в результаті соціального ризику, виділяють економічні ризики, які пов'язані з втратою заробітку, доходу, малозабезпеченістю, тощо та соціальні – з подоланням складної життєвої ситуації.² Як зазначалося раніше, особливістю соціальних ризиків у сфері соціального захисту сімей з дітьми є те, що для них можливими є як економічні, так і соціальні наслідки, тому обидва ці види характерні для даної категорії населення.

О.Є. Мачульська розширює зазначену класифікацію на підставі подій, що можуть стати причиною виникнення соціальних ризиків та розподіляє їх на

¹Синчук С.М. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення / С.М. Синчук // Право України. – 2003. - № 3. – С. 56

² Истомина Е.А. К вопросу о классификации социальных рисков / Е.А. Истомина // Научно-информационный журнал «Вопросы управления». Выпуск № 3 (20) – Трудовое и гражданское право. – 2012. – С. 6

чотири групи: економічного характеру (безробіття); фізіологічного характеру (вагітність та пологи); професійного характеру (професійні захворювання); демографічного та соціального характеру (багатодітність, сирітство, неповна сім'я).¹

В аспекті способів державного забезпечення розрізняють традиційні та нетрадиційні соціальні ризики.

Для визначення переліку традиційних ризиків, як правило, застосовують норми Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 та Європейського кодексу соціального забезпечення. Зокрема, згідно з Кодексом, держави повинні здійснювати соціальний захист у зв'язку з хворобою, безробіттям, старістю, трудовим каліцтвом, професійною хворобою, утриманням дітей, вагітністю і пологами, інвалідністю, втратою годувальника. Ці ризики характеризуються найбільшою типовістю і найвищою вірогідністю настання.

З часом коло соціальних ризиків почало розширюватись, зокрема, через вплив таких факторів як деіндустріалізація економік, активне застосування праці жінок, нестійкість сімейних структур та ін. З'явилося поняття «нетрадиційні» соціальні ризики, які також можна поділити залежно від сфери поширеності на категорії: універсальні ризики; групові/класові ризики; ризики певних етапів життя; міжпоколінні ризики, які передаються від батьків до дітей.²

Нетрадиційно, до соціальних ризиків відносяться догляд за малолітніми дітьми, виховання дитини одноосібно одним з батьків, утримання трьох і більше дітей, догляд за хворими дітьми та необхідність у зв'язку з цим здійснення додаткових витрат та ін.

Таким чином, слід дійти висновку, що підставами для соціального захисту сімей з дітьми є поряд з традиційними соціальними ризиками (вагітність та пологи, утримання дитини) частіше за все нетрадиційні ризики (малозабезпеченість, виховання дитини одноосібно, хвороба дитини та ін.), що

¹Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения: учебник / Е.Е. Мачульская. – М.: Юрайт, 2010. – С. 27

²Esping-Andersen, Gosta; Duncan Gallie; Anton Hemerijk; John Myers, 2002, "Why we need a New Welfare State", Oxford: Oxford University Press. – P. 2000

більшою мірою відображають особливості життєдіяльності зазначеної категорії населення у сучасний період.

Для визначення поняття та переліку соціальних ризиків у сфері соціального захисту сімей з дітьми, перешкодою є відсутність єдиного нормативно-правового акту у цій сфері. Тим не менше, на підставі аналізу законодавчої бази, можна виокремити соціальні ризики, що є підставами для соціального захисту сімей з дітьми в Україні. Ними є: вагітність та пологи, догляд за дитиною, утримання дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, малозабезпеченість, хвороба дитини, утримання дитини одноосібно, багатодітність, інвалідність.

Наступною ознакою, яка визначає сутність та зміст поняття соціального захисту є характеристика суб'єкта, який має право на такий захист, оскільки саме диференціація правового регулювання соціального захисту по суб'єктному критерію дозволяє повною мірою врахувати потреби певної соціальної групи, а також, виходячи з цього, ефективно регулювати соціально-забезпечувальні відносини.

У контексті нашого наукового дослідження таким суб'єктом є сім'я з дітьми, якою, відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» є поєднане родинними зв'язками та зобов'язаннями щодо утримання коло осіб, у якому виховуються рідні, усиновлені діти, а також діти, над якими встановлено опіку чи піклування. Відповідно до зазначеного нормативно-правового акту дитиною є особа до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом вона не набуває прав повнолітньої раніше.

Однак, на нашу думку, дане визначення є неточним, оскільки враховує не всі підстави виникнення сімейних відносин.

На жаль, у законодавстві України відсутнє єдине, характерне для всіх галузей права, визначення поняття сім'ї як правового інституту. Статтею 3 Сімейного кодексу України сутність сім'ї визначена перерахуванням її ознак, якими законодавець визнає спільне проживання її членів, пов'язаність спільним побутом, а також наявність взаємних прав та обов'язків. Підставами створення

сім'ї визнаються шлюб, кровне споріднення, усиновлення, а також інші підстави, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства.

Аналогічної точки зору дотримується Європейський суд з прав людини, який трактує поняття сімейного життя ширше, ніж формальні, законно оформлені стосунки¹.

Згідно Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, держави, які її ратифікували, гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені у розділі I цієї Конвенції, у тому числі право на повагу до приватного і сімейного життя, передбачене статтею восьмою.

Особливістю Європейської конвенції про захист права людини і основоположних свобод є те, що з огляду на юридичну техніку її положення не можуть бути сформульовані достатньо чітко та потребують додаткового тлумачення, що здійснюється, перш за все, шляхом прийняття рішень Європейським судом з прав людини.

Саме таким чином Європейський суд з прав людини, використовуючи вищезгадану Конвенцію при вирішенні ряду справ (Джонсон проти Ірландії, Ельсгольц проти Німеччини та ін.), поширив її сферу дії на нешлюбні відносини, наголосивши, що поняття сім'ї, відповідно до статті 8 Конвенції, не обмежується шлюбними зв'язками і може включати інші *de facto* «сімейні» відносини, де сторони проживають разом поза шлюбом і ведуть спільне господарство². Дитина, народжена у таких зв'язках, є *ipso jure* частиною цієї «сім'ї» з моменту свого народження і самим фактом свого народження.

Однак, виходячи з визначення сім'ї з дітьми, яке міститься у Законі України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», законодавець не вважає сім'єю союз чоловіка і жінки, які виховують дитину не перебуваючи у зареєстрованому шлюбі.

¹ Джонстон и другие против Ирландии (Johnston and Others v. Ireland): Постановление Европейского Суда по правам человека от 18 декабря 1986 года (жалоба N 9697/82) // Сборник постановлений и решений Европейского Суда по правам человека. - Серия А, 112

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Ельсгольц проти Німеччини" 13.07.2000 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2404.html

У той же час, відповідно до статті 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» сім'єю є особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Тобто, відповідно до цього визначення, особи, які живуть у фактичних шлюбних відносинах, також визнаються сім'єю.

Відповідно до Сімейного кодексу України однією з підстав виникнення сімейних відносин є також кровне споріднення, однак визначення цього поняття у законодавстві відсутнє. У юридичній літературі поняття кровного споріднення визначається як родинні (кровні) зв'язки між людьми, що ґрунтуються на походженні однієї особи від іншої чи кількох осіб від спільного прасура.¹

Від кровного споріднення варто відрізнити свояцтво, яким є відносини між родичами подружжя, що виникають на підставі укладення шлюбу². Тобто свояцтво не ґрунтується ані на походженні, ані на кровному спорідненні, але може бути підставою для створення сім'ї.

З розірванням шлюбу відносини свояцтва, як правило, припиняються. Винятком з цього правила є відносини, які виникають після смерті одного з подружжя або розірвання шлюбу, в якому залишилась дитина (діти). Так, відповідно до статті 141 Сімейного кодексу України, розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини. У той же час, стаття 268 Сімейного кодексу України, закріплює обов'язок мачухи або вітчима утримувати малолітніх, неповнолітніх падчерку, пасинка, які з ними проживають, якщо вони в змозі надавати матеріальну допомогу, за умови, що у них немає матері, батька, діда, баби, повнолітніх братів чи сестер або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання. Такі особи мають право на соціальний захист, передбачений чинним законодавством.

Таким чином, на нашу думку, сім'я з дітьми – це сукупність осіб, об'єднаних шлюбом, кровною спорідненістю, свояцтвом або осіб, які

¹Гопанчук В.С. Сімейне право України: Підручник / За ред. В.С. Гопанчука. – К.: Істина, 2002. – С. 169

²Там само. – С. 169

проживають разом та ведуть спільне господарство, утримують рідних, усиновлених дітей або дітей, над яким встановлено опіку чи піклування.

У зв'язку з цим, необхідно внести зміни до абз. 2 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», виклавши його у такій редакції: «сім'я з дітьми – це сукупність осіб, об'єднаних шлюбом, кровною спорідненістю, свояцтвом або осіб, які проживають разом та ведуть спільне господарство, утримують рідних, усиновлених дітей або дітей, над яким встановлено опіку чи піклування».

Отже, саме наявність на утриманні родини дитини – основна умова диференціації видів соціального захисту, адресованих особам з сімейними обов'язками. Аналогічного висновку доходить М.М. Денисюк, який зазначає, що підставою для здійснення соціального захисту сімей з дітьми є обов'язок виховувати дитину¹. У той же час, зазначена позиція автора, на нашу думку, потребує уточнення.

Термін «виховання» має педагогічне значення та включає в себе систематичний вплив на особу з метою формування у неї наукового світогляду, високих моральних, громадських і професійних рис для формування її особистості². Не заперечуючи значення виховання у процесі розвитку дитини, все ж ст. 45 Європейського кодексу соціального забезпечення (переглянутого) обставиною, яка є підставою для здійснення соціального захисту сімей з дітьми визнається обов'язок утримувати дитину. Аналогічна позиція відображена і у законодавстві України, так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» право на державну допомогу мають сім'ї, у яких проживають та виховуються неповнолітні діти. Таким чином, підставою для здійснення соціального захисту сімей з дітьми є утримання та виховання дітей.

На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що соціальний захист сімей з дітьми характеризується рядом ознак, що притаманні як соціальному захисту населення в цілому, визначають його особливості та

¹Денисюк М.М. Про правову підставу надання соціального забезпечення сім'ям з дітьми / М.М. Денисюк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. - № 8. – С. 187

²Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2002. – С. 45

мають визначальне значення при формулюванні поняття соціального захисту сімей з дітьми.

По-перше, соціальний захист сімей з дітьми має всезагальний характер, що означає поширення видів такого захисту не лише на громадян України, а й на іноземців та осіб без громадянства.

По-друге, ознакою соціального захисту сімей з дітьми є його усебічність, що знаходить своє відображення у численності передбачених законодавством обставин, які порушують нормальну життєдіяльність зазначеної категорії населення, та є підставами здійснення такого захисту.

З другою ознакою соціального захисту сімей з дітьми тісно пов'язана його наступна характеристика – диференціація умов та рівня соціального захисту, що проявляється у встановленні підвищених розмірів соціальних допомог, у наданні додаткових видів соціального захисту, у встановленні пільг для окремих категорій сімей з дітьми залежно від рівня їх доходу, кількості дітей, стану їх здоров'я та інших критеріїв.

Наступною ознакою соціального захисту сімей з дітьми є його гарантування державою, що знаходить своє відображення у проголошенні на законодавчому рівні та створенні юридичного механізму здійснення різних видів соціального захисту зазначеної категорії населення.

Однак, на нашу думку, при визначенні поняття соціального захисту сімей з дітьми вказівка на державу як на зобов'язаний суб'єкт є не зовсім логічною. Передусім обов'язок держави задовольняти соціальні потреби особи на рівні соціальних стандартів та створювати оптимальні умови життя для ліквідації або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків випливає з проголошення України соціальною державою.

По-друге, за сучасних умов розвитку економіки та суспільства все частіше виникають нові децентралізовані форми соціального захисту, що дозволяє розширити перелік зобов'язаних суб'єктів. Зміст зобов'язань щодо задоволення соціальних потреб є різним, оскільки одні з них виникають в силу закону (система державної соціальної допомоги), інші ж – як наслідок добровільно

встановленого обов'язку (соціальний захист територіальними громадами, роботодавцями, волонтерами тощо),¹ отже, при визначенні поняття соціального захисту сімей з дітьми роботи вказівку на суб'єкт здійснення такого захисту недоцільно.

Ще однією ознакою соціального захисту сімей з дітьми є різноманітність джерел його фінансування. Так, відповідно до статті 46 Конституції України громадяни України мають право на соціальний захист, що гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Не є виключенням і соціальний захист сімей з дітьми. Так, відповідно до статті 4 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» покриття витрат на виплату такої допомоги здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів. Виключення з цього правила становить фінансування виплати допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами жінкам з числа військовослужбовців Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, військ цивільної оборони, інших військових формувань та деяких інших категорій, що здійснюється за рахунок відповідних бюджетів, а також застрахованим жінкам, що здійснюється за рахунок бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» від 18.01.2001 р. Особливістю недержавних форм соціального захисту сімей з дітьми є те, що суб'єкти їх здійснення самостійно вирішують питання кола осіб, яким будуть надаватися певні види соціального захисту, їх розмір, а також питання їх фінансування.

¹Синчук С.М. Про правове поняття соціального забезпечення в сучасних умовах / С.М. Синчук // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Вип. 55. – С. 191

Таким чином, Конституцією України, а також законодавством у сфері соціального захисту сімей з дітьми передбачена можливість використання усіх можливих джерел фінансування задоволення соціальних потреб зазначеної категорії населення у випадку настання соціального ризику, що доводить недоцільність зазначення даного положення при визначенні поняття соціального захисту сімей з дітьми.

Ще однією ознакою соціального захисту сімей з дітьми є різноманітність форм та видів його здійснення. Однак, як зазначалося раніше, з розвитком суспільства, економіки та права, обсяг суспільних відносин, які складають зміст соціального захисту, змінювався, що неминуче призвело до виникнення нових видів соціального захисту сімей з дітьми. Тому при визначенні поняття соціального захисту сімей з дітьми, на нашу думку, недоцільно акцентувати увагу на видах його здійснення, оскільки це призведе до зайвого логічного навантаження дефініції.

Таким чином, на підставі проведеного дослідження, встановлення характерних ознак соціального захисту сімей з дітьми, зазначене поняття можна визначити як комплекс заходів, спрямованих на забезпечення реалізації сім'ями з дітьми права на захист від несприятливих наслідків соціальних ризиків, їх подолання або пом'якшення.